

Krč na přelomu 19. a 20. století

Tato úvaha nemá být všeobecným rozbořem dějin územního celku Krč, připojeného v roce 1922 k Velké Praze. Chce si všimnout pouze určitého významného úseku jeho historie, období posledních proměn na konci 19. a ve 20. století. Během nich se ze dvou malých vesnic nebo spíše osad stalo nejprve pražské letovisko, vilové předměstí a posléze součást největší velkoměstské čtvrti. Pro představu o předchozím vývoji postačí proto jen stručný přehled uváděný v historiografiích.

Četné archeologické nálezy v jamách na místech bývalé pískovny, takzvané Společenské zahrady (její zbytky dosud existují při ulici U krčského nádraží), a kolem rybníka (u dnešní hospody U labutě), zde dokládají osídlení již v době neolitu. Dochované střepy pohárů a nádob svědčí o existenci kultury volutové a vypichované keramiky a postupně dalších kultur — michelberské, nordické, jordanovské a lužické. Našly se tu i mince z období římského císařství. Jednotlivé etapy a jejich sled podrobněji popisují průběžně publikované zprávy z archeologických výzkumů¹ a archívni materiály².

Autentické písemné záznamy o existenci osídlení části území dnešní Krče pocházejí až ze středověku. V souladu s Augustínem Sedláčkem³ domnívá se i průzkum Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů⁴ z roku 1966, porovnávající řadu dochovaných dokumentů, že zde na počátku této éry byla jen jedna Krč, a to na křižovatce jílovsko—bechyňské zemské stezky, vedoucí z Pražské kotliny přes Vyšehrad a Pankráckou pláň (tehdy Psárskou horu) kolmo k údolí Kunratického potoka (dříve zvaného Kněžka) směrem na Libuš, Písnici, do Jílového, Bechyně a dál k dunajskému přechodu u Lince, a druhé staré komunikace z Modřan přes Lhotku do Michle. Ale shodují se jen potud. Při dalším zpracování výsledků bádání dochází k rozporu, zda šlo o Krč Horní (podle A. Sedláčka) či Dolní (dr. Ječný—SÚRPMO) a která z nich se tedy od té původní oddělila.

Jisté je, že v roce 1222 zaznamenává Codex diplomaticus a Regesta⁵ ves Krč kapituly vyšehradské — „villa Krcz capitulli Wissegradensis“. Majetek pražského kostela potvrzuje v roce 1337 král Jan Lucemburský a 1352 Karel IV. Ve 14. století registrují prameny na tomto území dvě tvrze uváděné v souvislosti s různými majetkovými spory, s dělením a převody pozemků mezi vyšehradskou kapitulou, pražským proboštem a oltářníky od svatého Víta.

Dolní tvrz stávala na dně údolí v rybníce (pravděpodobně tedy vodní tvrz) přibližně v místech pozdějšího zámku. Její polohu dokládají nálezy sklepů (zčásti mimo současnou zámeckou dispozici), ačkoliv středověká, renesanční a posléze barokní podoba se nedochovala.

Druhá, Horní tvrz vznikla výše proti proudu potoka na svahu počínající Psárské pláně. O její lokalizaci existují domněnky podpořené vývody z následné urbanistické kompozice osídlení a vedení základních komunikací. Z vyduťtí strmé zemské stezky, které porušuje přímý směr od brodu v údolí na pláň a ku Praze a je patrné dodnes, usuzují, že nejstarší jádro horní vsi lze hledat právě v tomto záhybu. „Je-li tato úvaha správná, lze v těchto místech původního krystalizačního jádra vsi hledat druhý dvorec oltářníků, na kterém si pak vybudovali druhou tvrz, kdežto proboštové dali přednost mohutnější a chráněné tvrzi na rybníku“⁶.

Průzkum SÚRPMO vychází z představy, že horní hradiště je pozdější, zatímco Sedláček ve svých Hradech, zámečích a tvrzích království českého⁷ uvažuje kromě uvedených dvou ještě o dalším dvorci vyšehradské kapituly, aniž specifikuje polohu. Ten mohl být ale místně tožný a časově předcházet zmíněné horní usedlosti oltářníků, a potom by tato byla starší než dolní.

Na území dnešní Krče vznikly tedy ve středověku nejméně dvě lokality osídlení odvíjející se od svých jader na pravém břehu potoka a jižní stráni údolí. Radikální zásah do jejich přirozeného vývoje znamenaly husitské války. Roku 1420 byla dolní proboštská tvrz vypálena a při dalších taženích na Prahu zpustošili táborité zbytek zdejší zástavby, to znamená i její horní část.

Roku 1436 dal císař Zikmund Pražanům staroměstským zápis, v němž jim za odměnu za vojenské služby během války se stranou podobojí daroval třicet pět českých vesnic a dvorů, které vyvlastnil církvi. „Zápis císaře Sigmunda byl Staroměstským stvrzen listem krále Jiřího roku 1459 a listem krále Wladislava roku 1472 nově jim zastavil a zapsal také vsi Krč, Lhotku pustau nedaleko odtuž, Zlatníky w tauž stranu dále, Kojetice w stranu k Mělníku a dwory w Kyjích, Dědibabích, w Krči, w Křeslicích . . .“⁸. Poté se na obou panstvích vystřídala řada majitelů, vesměs měšťanů pražských měst.

Horní Krč byla v roce 1547 zabavena královskou komorou. Roku 1586 ji znovu vykoupilo Nové Město. Když byl roku 1621 poslední z pánů, Leandr Rüppel z Rumpachu, štat na Staroměstském náměstí, přešel výnos z pozemků na špitál sv. Bartoloměje, „jenž dostával již dříve plat z Krčské tvrzi pusté, dvoru a mlýna“⁹. Máme-li věřit zápisům, dojdeme k závěru, že tvrz v Horní Krči, ač po husitských válkách obnovena, byla již v polovině 16. století pustá.

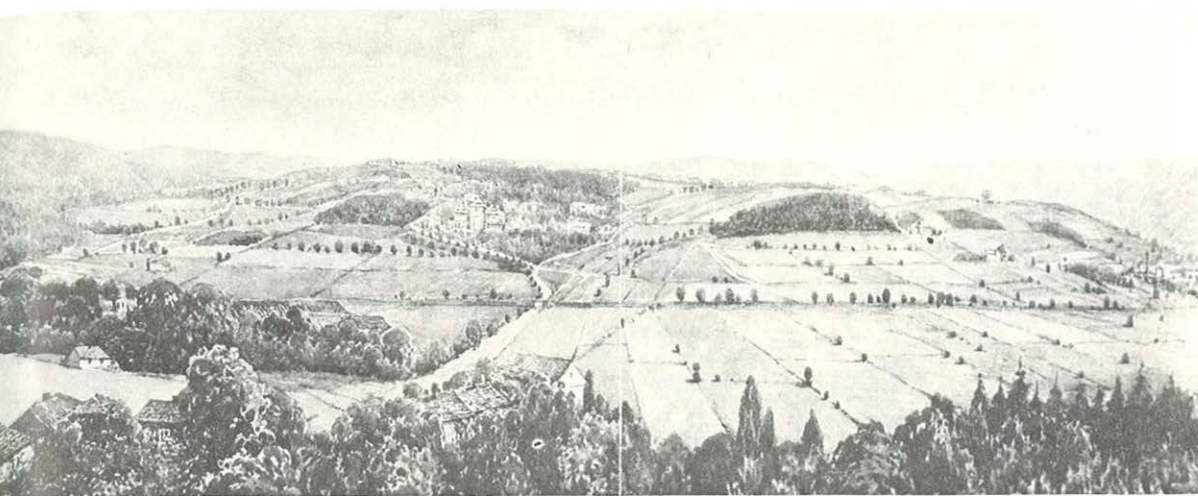
Podle berního záznamu z roku 1654 zde stál pouze jeden svobodný dvůr a pak kréma, která v té době povstávala z trosek. Mlýn byl nově založen až v roce 1678. To znamená, že část Krče tvořil v té době pouze poplužní dvůr s krémou při benešovské silnici, dnešní hospodou U labutě, jejíž obnovení se datuje po třicetileté válce, a kdesi na potoce mlýn, zmizelý později beze stop.

V rámci raabizace byl dvůr rozdělen a roku 1786 uvádí josefínský katastr čtyři chalupy, Schallerova Topografie pak pět.¹⁰ V první čtvrtině 19. století přibýlo šest nově postavených domků při silnici na Pankrác. V té době také vznikla na katastrálním území Horní Krč na protější pláni u Libuše osada Jalové Dvory, sestávající z pěti chalup a oddělená od staré Horní Krče dnes již neexistujícím borovým lesem. Než se však osud jednotlivých lokalit v Krči na konci 19. století spojí, vraťme se k vývoji Dolní Krče. Také ona a její dvůr, který vystřídal během 15. a 16. století několik vlastníků, propadl po bitvě na Bílé hoře konfiskaci. Zničený jej

roku 1628 zakoupil klášter sv. Havla na Starém Městě pražském¹¹. Berní rula z roku 1654 zachycuje rozsah tehdejší vsi: devět gruntů, z toho dva pusté, které již nebyly obnoveny, ne-

Údolí Kunratického potoka, území Dolní Krče. Vlevo park se zámek, uprostřed v pozadí sanatorium. Snímek z roku 1911.

Ideální pohled na Zahradní město v Praze XIV. v budoucnosti z ptáčí perspektivy. Snímek z roku 1904.

boť se připojily k rodícímu se velkostatku, dále tři chalupy a jedna pustá zahradnická usedlost¹².

Podle Robott Verzeichnis z roku 1777 tvořilo obec v té době 21 domovních čísel. Josefínský katastr jich roku 1786 uvádí pouze 16. Do toho ovšem započítává ústřední vrchnostenský dvůr s příslušným hospodářským zázemím: panskou chalupou, pivovarem, hospodou a ovčínem. O přesné situování těchto objektů na stabilním katastru se na základě převodů v gruntovní knize pokoušelo opět SÚRPMO. Práci však komplikoval rozpor v číslování mezi josefínským a stabilním katastrem¹³. V té době byl již zrušen havelský klášter (1786) a Dolní Krč připadla náboženskému fondu a o její opatrování se měla starat nejvyšší správa c. k. ředitelství státních statků. Později přešla současně s Horní Krčí do soukromých rukou.

Roku 1795 koupil statek Josef Antonín Málek, který jej převedl na svoji manželku Barboru, jak píše V. Walter v materiálu zpracovaném na základě zpráv zemského archivu v roce 1922, zatímco dobový časopis jej připisuje v témže roce Janu Geyerovi z Ehrenbergu.¹⁴ Roku 1834 byl statek prodán Vojtěchu, rytíři z Eisensteinu, od něhož jej získal za rok poté pražský měšťan Josef Václav Růžička. Nejvýznamnějšími majiteli panství v dějinách 19. věku byli dr. Schlosser (1840—1860), David Kastelin (1860—1880) a především pak poslední z nich, Tomáš Welz, jehož osvětové podnikání přesahuje již do století dvacátého.¹⁵ Parcelace z počátku století, do jisté míry pravidelná, je dodnes patrná mezi ulicemi Krčskou a Dolno-krčskou, spojenými ulicí V podzámčí, která se při ústí jmenovaných komunikací nálevkovitě rozšiřovala a vytvářela náhražku návsí. Centrum, i když záměrně nekoncepované, vzniklo z přirozené potřeby soustředění základní vybavenosti obce. Stával tu kostel a kino Klimeš, cukrárna, řeznictví, krejčovství, dvě trafiky a věhlasná hospoda U koule. To vše doplnila řadová domkářská zástavba. Nescházela ani nezbytná kaple sv. Anny, datovaná 1859¹⁶, jež se jediná zachovala po rozsáhlých demolcích v roce 1979 a tvoří tak poslední doklad někdejší-

Usedlost Ryšánka čp. 19.

ho jádra obce. Na ně navazovala v pokračování hlavní osy obce budova sokolovny, obecního domu, takzvané kavárny, architektury se zajímavým figurálním a ornamentálním secesním detailem, a školy. I tyto objekty padly za oběť výstavbě silnice v roce 1979. Celá kompozice sousedila se zámeckým parkem, rozvíjejícím se podél potoka. Kultivovanou úpravu přírody podmínila regulace močálovitého terénu. Původně byly rybníky založeny kolem tvrze a výše směrem k hornímu toku. Po částečné úpravě vodního systému a odklizení trasek nadzemních částí, neboť archeologický průzkum zde dokládá pouze zbytky klenutých sklepů, vyrostl na místě bývalé tvrze v 18. století zámček. Z této doby pochází pravděpodobně základní půdorys, přibližně uprostřed s kaplí, zaklenutou valenou klenbou. Budova, v jižní části dvoupatrová, byla situována příčně proti stoupajícímu terénu vyrovnávanému terasami. Tím se snižuje v místě kaple severní část zámku o patro. Suterénní klenutý prostor přístupný vně budovy přesahuje na západní straně obrys nadzemní části objektu. Pod vlastním tělesem zámku je zasypáný. Podrobný průzkum a rozbor původu zdíva se dosud neprováděl.

Kolem poloviny 19. století se terén kolem zámčku přeměnil s výjimkou hospodářského okrsku na anglický park. Zámek sám prodělal také romantickou proměnu. „Začátkem století XIX. patřil velkostatek baronu Schlosserovi, vídeňskému advokátovi, který přestavěl zámček v dnešní podobě. Byla to dříve budova o vysoké šindelové střeše a její kulatá věžka byla kaplí sv. Havla, později zrušenou. Ta pocházela asi z dob, kdy havelský klášter byl majitelem dvora a zámku. Baron Schlosser přistavěl hořejší pravé křídlo, kde jest sál, a aby byl výhled na celý zámek, strhl hospodářskou budovu po pravé straně, jejíž půdorys nalézáme ještě na malé velkostatku z roku 1840, souměrně k budově dosud stojící na levé straně“¹⁷. Dá se tedy

předpokládat, že úprava do dnešní podoby proběhla někdy v letech 1840—1880, neboť kupce panství po roce 1880 Tomáš Welz svým konáním směřoval již k zcela jiným trendům v architektuře, ať už v urbanismu či v detailu.

Romantická výzdoba změnila především vnější výraz. Přibylly atributy této přeměny: hmotové zdůraznění věžic, atika s cimbuřím, zubořez pod římsou, lomené oblouky ostění oken, štukové šambrány, suprafenestry a výplně otvorů s imitací kružeb provedených ve dřevě. Jestliže tyto prvky mají vzdáleně připomínat středověký hrad, vlastní hmota a dispozice stavby odpovídá novodobému reprezentačnímu sídlu 19. století, a to včetně zakomponování do krajinářského parku.

Podobně tomu bylo i s dalším zámečkem, ležícím v západním cípu katastrálního území Krč, adaptovaným z obytné části usedlosti Ryšánka (čp. 19)¹⁸. Její původ nebyl dosud zkoumán hlouběji do minulosti. Půdorys celého areálu dochovaný do roku 1973, kdy byla zahájena rekonstrukce pro Pragoprojekt, svědčí však o založení až z 19. století. I Ryšánka však prodělala změnu od venkovského typu hospodářského dvora stejně jako dolnokrčský zámek. Představu komfortu druhé poloviny 19. století, inspirovanou renesanční chutí po pohodlném životě, doplnila opět romantická dekorace: zubořez a lizény, baldachýnovitě odstupňované frontony a výplně oken a dveří. Celek se začleňuje do kultivovaného ozdobného přírodního rámce a do celého panoramatu krajiny.

Usedlost Ryšánka čp. 19.

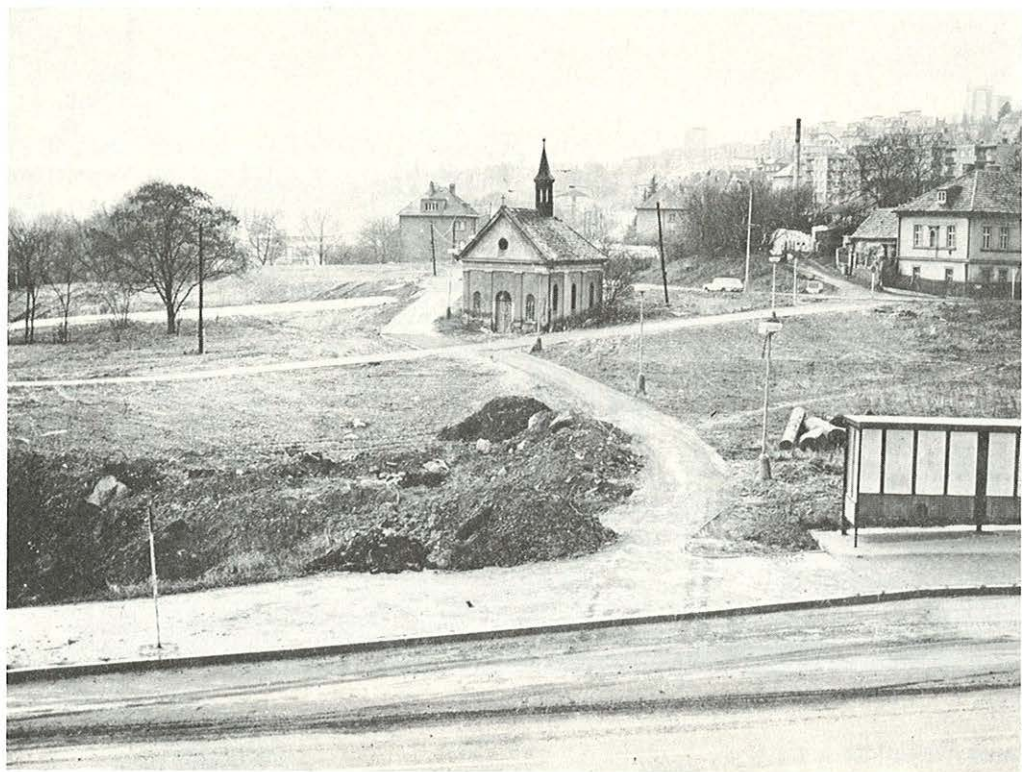

Tolik asi o významnějších solitérech Krče druhé poloviny 19. století. Snad jen ještě připomeňme kapli sv. Anny z let 1841—1859¹⁹, prostou, klasicizujícím způsobem pojatou stavbičku, měřítkem i polohou zanedbatelnou z hlediska kompozičních i významových dominant, a možná i objemově výraznou budovu akciového pivovaru (Pragovar) na křižovatce silnice z Braníka do Nuslí a Budějovické, respektive Benešovské.

Velkou roli při urbanistickém řešení novodobé Krče a jejím dalším vývoji hrálo vybudování železnice. Trať Praha—Vršovice—Modřany—Vrané nad Vltavou—Čerčany—Dobříš byla otevřena 1. března 1882²⁰. Po tři roky patřila společnosti Českých obchodních drah, v letech 1885—1886 Rakouské společnosti místních drah, v letech 1887—1893 byla státní na účet téže společnosti a roku 1894 byla zestátněna. První z dat současně určuje i dobu dostavby ná-

Škola v bývalé Společenské zahradě čp. 86.

Centrum Dolní Krče po demolicích v roce 1979.

dražních budov na této trase, včetně železniční stanice Krč, která stávala přibližně proti Společenské zahradě při dnešní ulici U krčského nádraží. Dekorativní pojetí fasády inspirované renesancí se shodovalo s charakterem fasády dívčí zahradnické školy (čp. 86) z roku 1886, dodnes stojící. Dá se předpokládat, že právě železnice a nádražní budova podnítily na počátku 20. století částečný přesun výstavby na levý břeh potoka, kde se buduje zahradní škola, hotel a následovně plánuje rozsáhlá parcelace pro podniky. Zde se můžeme odvolat na Rutha, který zvláště upozorňuje, že: „Při cestě od nádraží k silnici (míněna Benešovská, dnes Vídeňská) v čp. 86 jest veliká zahrada České společnosti pro zvelebování zahradnictví, sem přenesená po zrušení zahrady v Slupích—II. V čele společnosti r. 1845 založené byl postaven znamenitý zahradník Josef Fiala (1817), jenž odchoval mnoho dobrých zahradníků.“

Secesní hotel, jenž vyrostl vedle školy v zahradě, se jednu dobu jmenoval také hotel U nádraží (předtím Welz a poté Slunce). Koleje přetínaly hlavní osu údolí — Kunratický potok — v místech křížení s Benešovskou silnicí a vedly dál po levém břehu do Braníka. Tím byla Krč dopravně připojena k Praze. Na svůj rozmach však teprve čekala a nelze říci, že to byl z hlediska urbanistického a z hlediska optimálního životního prostředí rozvoj právě příznivý, i když se v následujících desetiletích objevily i záměry chvályhodné.

Zámek v Dolní Krči čp. 1.

Do konce 19. století si však obec podržela venkovský charakter. V podstatě šlo, jak už bylo řečeno, o tři drobné lokality, dvě na jižním svahu Psárského vršku a jednu vzdálenou na protější severní planině Jalové Dvory, která je z hlediska celkového vývoje nepodstatná. Dolní a Horní Krč se dále rozrůstaly při komunikacích směrem vzhůru. Dolní při Dolnokrčské a Krčské ulici a Horní při Hornokrčské a Budějovické, pokračující směrem ke Kunraticím s hospodami U labutí na počátku a Na kovárně na jejím vzdáleném konci, sloužícími nejen cestujícím z Prahy, ale i výletníkům a návštěvníkům Kunratického lesa.

„Potoku zde říkají Kněžka. Nyní po dráze cesta je tam pohodlná, chůze po silnicích přes Pankrác nebo přes Michli jest nepříjemná pro prach. Odtud ke Kunraticům se táhne jediný větší les okolí pražského. Také ve vsi jest hojně stromoví.“²¹

Dolní a Horní Krč spojovala údolní komunikace vedoucí stejně jako železniční trať podle potoka k Vltavě do Braníka. Soustava rybníčků se zámek a hospodářským dvorem a pozemky v Dolní Krči patřily na konci 19. století Tomáši Welzovi. Hornokrčský statek držel v té době František Tomášů a usedlost Ryšánku baron Max Salenque.

Kromě adaptace jejich správních a provozních budov rozšiřovala se dále řadová obytná výstavba tradičních přízemních stavení s nejjednodušší dispozicí a vybavením. Na konci 19. století ji obohatil nový typ patrového objektu, svými rozměry a kapacitou blížíci se spíše vile než činžáku, charakteristickému pro současnou hromadnou produkci v tehdy ještě dopravně vel-

mi vzdáleném centru Prahy a přilehlých předměstích, Vinohradech, Žižkově, Smíchově a v Holešovicích.

Realizace této doby dokládají dodnes některé domy například při ulicích Budějovické (čp. 635, 636, 637), Ke krčské stráni (čp. 611) a Hornokrčské (čp. 708)²² s jedním, dvěma, maximálně čtyřmi sdruženými byty. Vnější hmotu člení rizality, pavlače, balkóny, plastická bosáž, vstupní portikus, šambrány a frontony oken, případně tympanony jako součást atiky, tedy plastická výzdoba, odpovídající osmdesátým a devadesátým létům 19. století a jimi transformovanému renesančnímu tvarosloví. Výzdoba je obdobná jako na školách, nádražích, hostincích a dalších nezbytných doplňcích vybavenosti zdejšího osídlení. Někdy se ke štukové dekoraci připojuje ještě ornamentální dřevěné zábradlí a arkádové loubí vnějších schodišť, verand a lodžii, inspirované snad lidovými motivy.²³

Přes toto utváření a téměř jednotné výrazové ztvárnění architektury nelze ještě mluvit o systematické urbanistické městské zástavbě. Růst obyvatel v 19. století v Krči je velmi pozvolný. Publikace Nusle — Michle — Krč, vydaná v roce 1948, uvádí tuto statistiku:

Zámek v Dolní Krči čp. 1.

Sanatorium dr. Šimsy — dnes Kojenecký ústav.

1843	640 obyvatel
1850	665
1857	912
1869	1 190
1880	1 340
1890	1 903

a pokračuje: Ke konci minulého století měla Horní Krč 53 domů a 731 obyvatel a velký statek, k němuž patřila vila se zahradou, dvůr, pivovar, dvory Hodkovičky a Herinky. Dolní Krč měla 80 domů a 1061 obyvatel, statek se zámekem a kaplí, parkem, zahradou, dvorem, pivovarem, dvorem Karlovem a Cihelnou.²⁴ Zbytek obyvatel asi připadá na Jalové Dvory. Zelinka ve svých Pražských předměstích²⁵ a publikace Dějiny Prahy²⁶ připomínají na konci století 1783 lidí. V roce 1910 se všechny tři knihy shodují na 3 200 obyvatelích, žijících ve 220 domech.

V té době se Krč stále ještě rozmýšlí, zda se má stát průmyslovým satelitem hlavního města nebo jeho rekreační oblastí. Zbytky starých zemědělských osad se začínají ztrácet v aglomeraci nového typu osídlení, protkaného zatím ještě značnými plochami zeleně. A i když se v údolí zakládají i rozvíjejí některé menší podniky, výroba cementových cihel a dlaždic a pivovary, přiklání se volba zatím ke klidové zóně předměstského trvalého i sezónního bydlení a rekreaci. Snad s ohledem na přitažlivost Kunratického lesa a menších hájů na jižním svahu, dosud sahajících až k dnešnímu sídlišti Novodvorská.

Charakter rekreační oblasti a zdravého prostředí potvrdila i výstavba vily a pavilónů Radost a Rozkoš v roce 1893 na úpatí stejnojmenného lesa, které souvisely se vznikem lázní Emila Pavikovského, doplněnými dřevěnou dekorativní kolonádou a bazénem.²⁷ Celý soubor staveb převzal dr. Šimsa, který jej po svém návratu z Jugoslávie odkoupil spolu s dalšími pozemky Tomáše Welze a na okraji lesíka v Dolní Krči, doslova V podlesí (dnešní název), zřídil sanatorium pro nervově choré. Novou hlavní budovu projektoval v roce 1910 architekt Bohumil Černý z Prahy II.²⁸ Hmota připomíná svým pojetím, osovou kompozicí, gradací objemů a tvarem střech ještě některé barokní předlohy, avšak dekor jednoznačně svědčí o vlivu moderní secesní ornamentiky. Obdobně byla navržena i vrátnice a vjezd, zatímco u řady objektů pod lesem poukazuje na jejich starší původ klidnější klasicizující hmota, renesanční plastická bosáž, případně dřevěné girlandy pod římsou.

Areál poškodila první světová válka a v roce 1916 muselo být sanatorium uzavřeno. Po válce jej za podpory ministerstva zdravotnictví získal roku 1920 spolek Čsl. ochrany matek a dětí v Praze VII. Od roku 1921, kdy byl zařízen jako nemocnice a útulce pro ochranu matek a dětí v Praze, slouží svému poslání dodnes (Kojenecký ústav).²⁹

Současně se Šimsovým sanatoriem zrodil se i další projekt, využívající blahodárného působení malebné, téměř panenské krajiny Krčského údolí s potůčkem, loukami, lesy a stromořa-

Budovy bývalých lázní (dnes součást Kojeneckého ústavu).

dími podél cest, jako protikladu rodícího se nedalekého průmyslového velkoměsta. Statistika zde konstatuje pouze tříprocentní zástavbu.

„Blíž k přírodě! stalo se heslem moderní doby a moderního člověka městského. A přirozeno, neboť právě ve velkoměstech sociální poměry, těžší životní podmínky a stupňované životní nároky nutí každého, aby napnul své nejlepší síly, duševní i tělesné, k uhájení své a své rodiny existence. Ký div, že toto nepřirozené přepínání sil nezbytně vyvolatí musí reakci — touhu po klidu a odpočinku a že tělesně vysílen, nervově rozrušen hledá měšťák místo, kde by našel celkového uklidnění. Odtud ta touha po lázních, letních bytech, odtud pak v poslední době utěšeně se vzcházející touha po vlastním, útulném rodinném domku, stuleném v zeleni a květu vlastní zahrádce. A této touze se nelze diviti; vždyť většina úředníků jest nucena dobrou polovinu svého života strávit v dusných, zaprášených, mnohdy ani nejprimitivnějším zásadám zdravotním nevyhovujících kancelářích. Zda může úředník nebo obchodník, duševní prací znaven, najíti potřebného klidu a osvěžení v dnešních činžovních kasárnách, plných hluku, křiku i nepříjemných, celým domem pronikajících zvuků pian, fonografů atd.? A zda může potřebné úlevy svým napjatým nervům zjednatí procházkou po hlučných, zaprášených ulicích? — Sotva. —“³⁰

Tak uvádí svou publikaci, prezentující plán na vybudování ideálního zahradního města v Braníku a Krči na velikonoce 1911 Tomáš Welz, majitel velkostatku v Dolní Krči.

Budovy bývalých lázní (dnes součást Kojeneckého ústavu).

Thomayerova nemocnice.

Brožura vzbudila ohlas i v odborném tisku. Časopis Architektonický obzor v květnu 1911 vítá tuto iniciativu a odvolává se na příklady přečetných měst anglických, německých a francouzských. Přiklání se k názoru anglického sociologa Ebenezera Howarda, který zpracoval svou teorii o decentralizaci městského osídlení ve své knize *Zahradní města zítřka*, vydané již roku 1898. Kniha vyvolala mezinárodní hnutí, které se stavělo proti zahušťování zástavby v centrech měst v souvislosti s živelným rozvojem průmyslu. Cílem bylo zlepšení hygienických podmínek a životního prostředí. Zdůrazňovala se symbióza bydlení s přírodou, ale také úloha umění v životě člověka, dobrá řemeslná práce, dokonalý detail, intimní prostředí, lidské měřítko staveb i jimi tvořených prostorů, doplněných konfigurací terénu s malebnými skupinami rostlin a stromů.

Nešlo však o pouhé odstěhování se na venkov a rousseauovský návrat k přírodě, ale o vytvoření ideálu „krásného zdravého bydlení“, bydlení pro městského člověka, který je vázán společensky, zaměstnáním i možnostmi nákupu na jádro města. Chce bydlet mimo průmyslové exhalace a ruch, a přitom v blízkém a přímém spojení, zprostředkovaném dostupnými dopravními prostředky. Howard vytvořil prototyp, ideál. Navrhl parcelaci volných pozemků v systému soustředných kruhů, protnutých radiálními komunikacemi, který však bylo třeba upravit pro specifické podmínky zvolené lokality. Uprostřed soustředil soubor veřejných budov. Předpokládal výstavbu radnice, divadla, koncertní síně, knihovny, muzea, obrazárny a nemocnice³¹. To vše obklopovala zeleň ústředního parku, lemovaná zasklenou krytou promenádou.

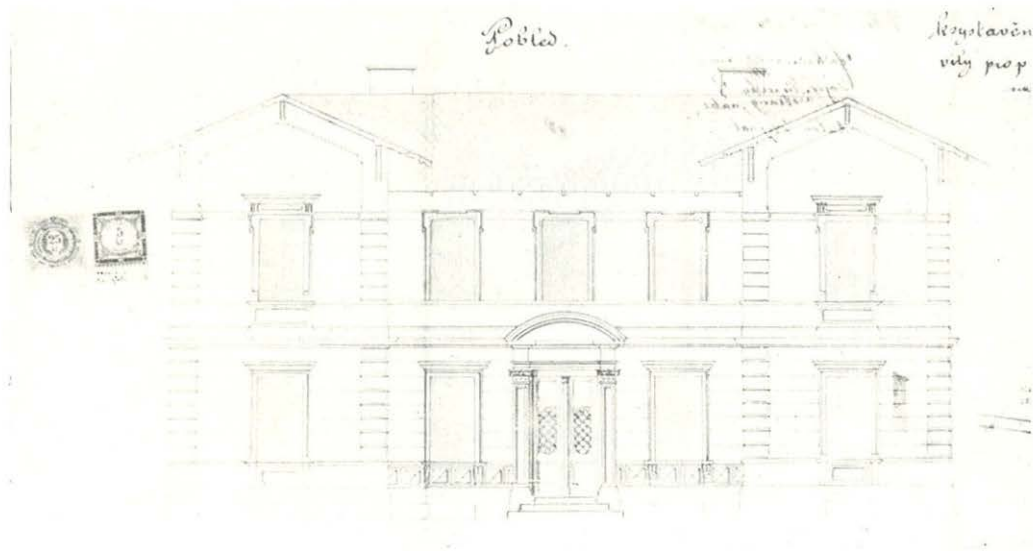
dou s řadou obchodů. Obytné okrsky tvořily segmenty umístěné v mezikruží komunikací. Na vnějším obvodu za izolačním pásem stromů umístil Howard výrobní podniky a služby. Záze-
mí ještě dotvářely zemědělské závody a sady s dětskými domovy, ozdravovnami, léčebnami
a školami v přírodě.

Charakteristickými rysy koncepce byly nízká vilová zástavba, bohatší soukromá i veřejná
zeleň, přímý styk s volnou krajinou a návaznost na rekreační možnosti. Takto uspořádané
jednotky o maximálním počtu obyvatel 32 000 měly obklopit původní centrum velkoměsta
systémem satelitů.

Ačkoliv se ideální záměr zcela neujal a neovlivnil podstatně charakter budoucího urbanis-
mu, myšlenka budovat zahradní města jako určitý svébytný okrsek vilové zástavby, nový
městský útvar uprostřed zeleně na geometrické parcelaci, nezanikl. Po klasických příkladech

Budějovická ulice čp. 637.

Budějovická ulice čp. 637.

londýnských satelitů Letchworth (1903) a Hampstead (1906) se objevují další realizace, i když méně rozsáhlé a ne zcela dotažené a dokončené, v dalších evropských zemích.

Jedno z prvních, ne-li vůbec první pražské zahradní město, mělo být realizováno právě v Dolní Krči na levém břehu Kunratického potoka u Krčského nádraží a Společenské zahrady, nazvané pracovně „B“. V menším měřítku, leč doslova, opisuje Howardovu ideální představu — systém soustředných kružnic, jehož růst omezovala na východní straně silnice od Prahy na Vídeň, potok a Kunratický les, na severu těleso železniční trati Braník—Krč—Vrsovice, na západě pozemek Šimsa sanatoria, které svou polohou a posláním vhodně doplňovalo koncepci zahradního města, stejně jako na něj navazující les oddělující Krčské údolí od plání ke Lhotce, Novému dvoru a Libuši. Přírodní rámec lesa, tehdy zvaného Nad Rozkoší, inspiroval dr. Šimsa a Tomáše Welze ke zřízení lesního divadla. V dobové publikaci vydané roku 1922³² k desátému výročí založení divadla líčí Welz velmi romanticky a nadneseně svoji vzpomínku na onen historický okamžik: „Je tomu právě 10 roků, co jsem se v borovém lesíku Nad Rozkoší zvaném, sešel časné z jara s jovialním dr. Šimsou, zakladatelem zdejšího sanatoria. „Jsem povděčen nahodilému našemu setkání,“ pravil dr. Šimsa, „chystám se právě k Vám v jisté záležitosti, kterou bychom si mohli, mohli-li byste mi chvilénku času věnovati, na místě vyříditi.“ Překvapení moje přerušil dr. Šimsa vybidnutím, bychom společně zašli hlouběji do lesa, do nedalekého údolíčka, které tehdy rozkošným nazval. Když jsme prošli několik set metrů rovinkou borového lesa, rozhlíží se můj společník a vybízí mne, bychom sestoupili po dosti prudkém svahu do kotliny, prorostlé mlázím, oděným první svěží jarní zelení. „Jsme na místě“ praví můj společník, „sem právě jsem Vás chtěl uvést. Rozhlédněte se, prosím, a posuďte sám: není toto místočko, tento přírodou vytvořený amfiteatr přímo předurčen ke zřízení přírodního divadla? Pro divadlo v přírodě, které jste loni v Německu a Anglii

Budějovická ulice čp. 635.

měl příležitost zhlédnout, jste měl, jak vím, zvláštní zájem — co říkáte tomu, abychom z tohoto rozkošného zákoutí zřídili cos podobného?‘ Výborně, pane doktore,‘ pravím, ‚souhlasím plně s Vámi a chcete-li myšlenku tuto ve skutek uvést, proveďte ji sám, neboť jsem nyní příliš zaneprázdněn uskutečněním svého projektu: založením zahradní čtvrti v Krči a Braníku. Dávám Vám své svolení k tomu, abyste potřebnou úpravu provedl, překážející porost i několik přebytečných olší dal pokáceti a proraziti lesem spojovací, dosti širokou vstupní cestu k divadlu.‘ Bylo tedy ujednáno!“

Během nejbližších dní zde dal dr. Šimsa vyčistit houštiny, vykácet překážející stromy, regulovat potok a upravit terén na přírodní amfiteátr s dřevěnými lavicemi a za 6 týdnů se zde již hrálo první divadelní představení Kvapilovy Princezny Pampelišky a Štolbovy hry Na let-

ním bytě. Pořádala je Ústřední matice divadelních ochotníků československých. Hlediště mělo 2 364 sedadel a pojalo 4 000 až 5 000 diváků.

Přes všechny tyto osvětové snahy však zůstávala vilová kolonie torzem. Stejně i další plánovaná zahradní města, která měla vzniknout jednak nad Dolní Krčí na svahu proti předchozímu kruhovému městu se Šimsovým sanatoriem a lesním divadlem (město „C“) a potom ještě jedno níže v údolí, blíž směrem k Vltavě na katastrálním území Braníka (město „A“).

Nevýhodou Krčských lokalit bylo špatné dopravní spojení s centrem. „Dlouhé období komunikačního interregia umrtvuje všechnu radost v novém bydlišti, neboť zavinuje mnohé nepříjemnosti a strádání, jemuž nepřivyká každý velkoměšťan. Dostati se z domu i domů v nejisté době, po blátivých neupravených cestách, za tmy i osobní nejistoty, oslabí jistě potěšení ze zahrádky vlastního domu. Další obtíže vznikají z nedostatečného spojení s městem, když hlava rodiny nemůže používat rychle komunikace k vykonávání úředních svých povinností ve vzdálených úřadech a děti k návštěvě školy. Podobné nesnáze se dostávají při nákupu, není-li na blízku vhodného tržiště, kde lze levně a pohodlně zásoby doplňovati.“³³

Proto bylo důležité zajistit určitou samostatnost obce v duchu Howardových předloh, to znamená vybudovat centrum se školou, tržištěm, společenskou budovou a veřejným sadem. Dále pak provést příslušné úpravy cest a stabilizovat komunikační spojení s centrem Prahy, jakož i vyřešit napojení inženýrských sítí na zdroje vody a elektřiny atd. Nabídkový prospekt Welzův navíc sliboval, že elektrická dráha přes Pankrác a do Krče nedá na sebe dlouho čekat.

Po základním rozměření území měly být založeny 12—16 m široké šterkové silnice, budoucí ulice osázené stromy, pod nimiž by vedl tlakový vodovod s filtrovanou říční vodou. Parcely o ploše 800 m² měly poskytovat dost místa pro vlastní vilku, jejíž typový projekt vypracoval architekt Bohumil Černý, a pro založení zahrádky. Rodinný domek s třemi pokoji, kuchyní, koupelnou a příslušenstvím měl stát 10 000 Kč. Na počátku se skládalo 1 500 Kč a pak se splácelo 750 Kč ročně.

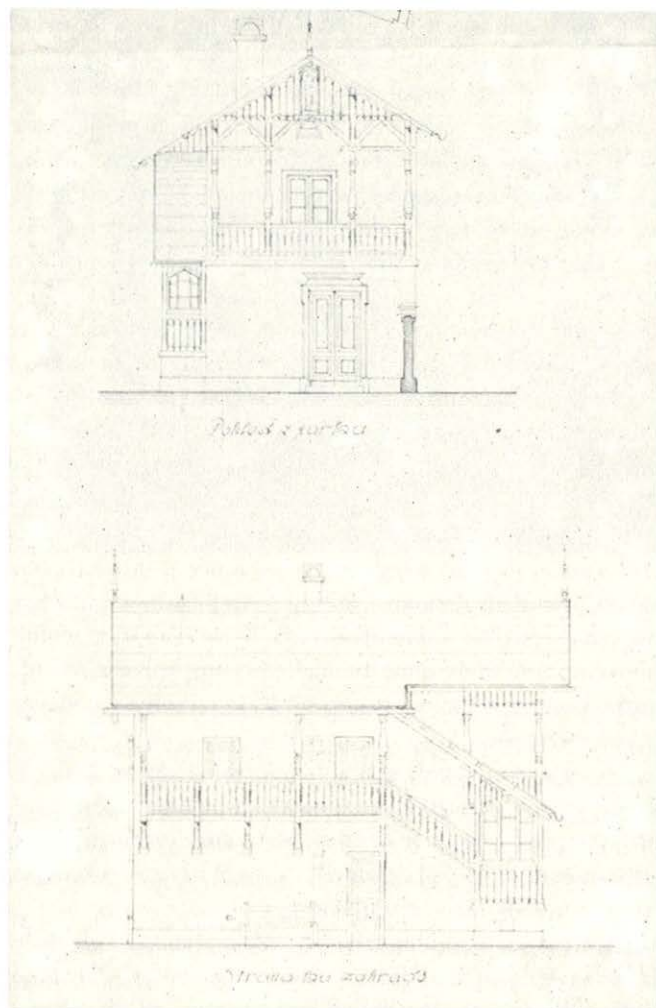
Záměr chtěl docílit zrušení dvojího bydlení: trvalého uvnitř velkoměstského ruchu a rekreačního na venkově. Nabízel čistý vzduch, relaxaci při práci na zahradě a procházkách v přírodě a mravní vliv prostředí na výchovu dětí. Pohotově reagující Architektonický obzor z roku 1911 se však dívá kriticky na regulační plán a domnívá se, že by se dispozice mohla řešit účelněji a zdárněji. Vytýká kruhovému zahradnímu městu uměle vykonstruované řešení. Ideální plán se mu zdá bez návaznosti na centrum Prahy i historické Krče a ironicky dodává: „Autor chtěl ukázat, že četl v odborné literatuře.“³⁴

Na omluvu Welzovi můžeme říci, že podobnou kritiku sklidily i předešlé ideální koncepce zahradních měst. A právě z poučení z jejich nedostatků se vycházelo při dalším zpracování urbanistických prognóz. Kromě toho se později prokázaly některé tehdy ještě netušené kvality Welzova záměru. Osvědčila se velikost parcely a výška zástavby, s tím, že se upozorňovalo na nebezpečí zastínění vzrostlými stromy, a tedy obezřetnou výsadbu.

Přes všechna „pro i proti“ nezůstal projekt zahradního města v Krči na papíře. Parcelace byla provedena a její stopy lze dodnes vysledovat v půdorysu současné zástavby. Zahradní město „C“ na úbočí Pankrácké stráně se dodnes odráží v řešení bloků ohraničených ulicemi

Olbrachtovou, Na strži, Krčskou a Antala Staška a pak dolů od Staškovy ulice, lemovaných Krčskou, U krčské vodárny a Pecharovou.

Nejzajímavějším dokladem rozvoje obce tohoto období asi zůstanou tři segmenty kruhové kompozice sousedící s volným, dnes už nekultivovaným pozemkem bývalé Společenské zahrady, segmenty sbíhající se k ulici U kola, pozůstatku to ústředního kruhového motivu. Jedna z radiál dodnes nese název Paprsková. Nejen tvar pozemků, ale vily na nich stojící, ač patrně žádná nebyla realizovaná podle nabídkového projektu arch. Černého, dokládají, že se zde v roce 1911 skutečně začalo stavět. Plocha se nepokryla kobercovým zastavěním důsledně, jak se předpokládalo. Přesto lze konstatovat, že zde byl v převážné míře použit charakte-

Ke Krčské stráni čp. 611.

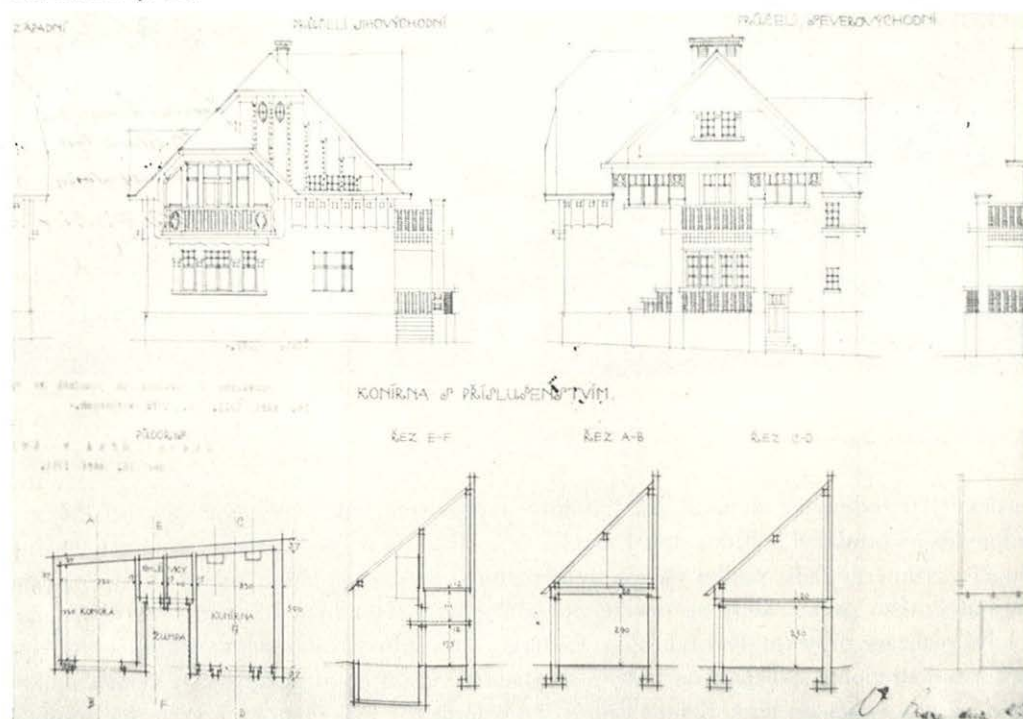
ristický typ rodinného domku, jak hmotově a provozně, tak výtvarným pojetím dekoru, odpovídající produkci počátku století, typ secesní vily. Jistě se najdou mezi nimi jedinci vybočující z průměrné řady, vcelku však je třeba hodnotit především úlohu kolonie jako možného městotvorného prvku, který se nechtěl spokojit jenom s pouhým řešením funkce bydlení. I když realizace projektu ponechávala v rozporu s Howardovým záměrem průmysl a pracovní příležitost stranou a spoléhala na nedalekou Michli a vlastní Prahu, blahodárný účinek venkova a přírody využívala plně. Kromě Šimsova sanatoria zde byla plánována výstavba několika

léčebných a výchovných ústavů. Na blíže zatím neurčitelném pozemku v Dolní Krči (podle vrstevnic na situaci pravděpodobně pod zámek na dolním toku potoka na svažitém pozemku ohraničeném jeho břehem a okresní silnicí) měl stát Siroťinec a výchovatelna okresu vinohradského a žižkovského. Tři vítězné návrhy ze soutěže architektů prof. Viktorina Šulce, Karla Roštíka a Bohumila Slámy byly publikovány v Architektonickém obzoru v březnu 1916³⁵. Koncepci čtyř budov obsahujících administrativu, tělocvičnu, jídelnu s kuchyní, kotelnu ústředního topení, byty personálu a kanceláře, vlastní ústavní objekty a domek vrátného, doplňovalo velké hřiště a zelinářská a ovocnářská zahrada.

Všechny tři návrhy vycházejí z ozdobného pojetí doznívající secesní architektury, nebo spíše geometrické moderny. Kompozice hmoty u Šulce ještě vzdáleně připomíná barokní dynamiku různými výškovými úrovněmi, půdorysným členěním, tvary střech a ornamentálními mandorlami v parapetech oken, u Roštíka a u Slámy se ustaluje na střízlivém klasicizujícím uspořádání se strohým vysokým řádem pilastrů na rizalitech a jednoduchým rastrem oken na plochých průčelích³⁶.

Rozsáhlý projekt, který by svým objemem zcela změnil měřítko a malebný ráz Krčského údolí však nebyl, nejspíše z ekonomických důvodů, realizován. Záměr však nezanikl zcela.

Nad Havlem čp. 151.

Nad Havlem čp. 151.

Na sociální program využití Krčského údolí navázala o něco později výstavba Masarykových domovů v letech 1926—1928. Bylo rozhodnuto umístit ústav na okraji města a 9. 2. 1925 byl ústředním zastupitelstvem jako nejvhodnější místo vybrán pozemek v Horní Krči. K dispozici bylo 32 ha půdy, která tvořila trojúhelníkový obrazec, jenž na západní straně přiléhá k benešovské, dnes Vídeňské silnici, na obou ostatních stranách zapadá do zelených strání lesa s Kunratickým potokem. Při vybudování domovů bylo vodítkem heslo Vzduch, světlo, čistota. „Bylo zbudováno vlastně malé město, které neslouží pouze chudým příslušníkům pražské obce, kteří pro stáří neb chorobu nejsou schopni se o sebe starat, ale jsou zde též pavilóny pro nemocné děti, které trpí hlavně nervovými chorobami. Masarykovy domovy byly vybaveny vším, co potřebuje mít více jak tři tisíce ošetřovanců, o které se dnes stará 587 zaměstnanců, z čeho je 20 lékařů a 220 členů ošetřovatelského personálu.“³⁷

Základní projekt na celý areál vypracoval v roce 1925 architekt Bohumír Kozák. Na jeho řešení je již patrná proměna, kterou prodělala naše architektura po první světové válce. Oproštěna od rostlinné i geometrické dekorativní výzdoby směřuje ke skladebné kompozici hladkých geometrických těles, v tomto případě převážně kvádrů. Kozák zde vytváří klasičtíkovou osovou dispozici s triumfální sloupovou bránou a čestným dvorem, následujícím však až za

U kola čp. 173 — Olbrachtova vila.

ústřední budovou s dominující hodinovou věží. Takto vzniklé náměstí lemuje loubí, na něž navazují kolmo k hlavní ose deskovité pavilóny. Prostranství zakončuje monumentální kvádr se sloupovým průčelím a za ním navazují pomocné provozy.

Směrem ke Kunraticím se pak odvíjel další děj. Pás zeleně a další pavilóny doplňované postupně Kozákem v letech 1934 o „dětskou karanténu“ a 1939 „pavilón pro platící“. Na odlehlém konci areálu vyrostl pak Ústav pro matku a dítě a na protější straně Vídeňské silnice Slepecký ústav, dnes učňovské středisko pro mládež s vadami zraku.

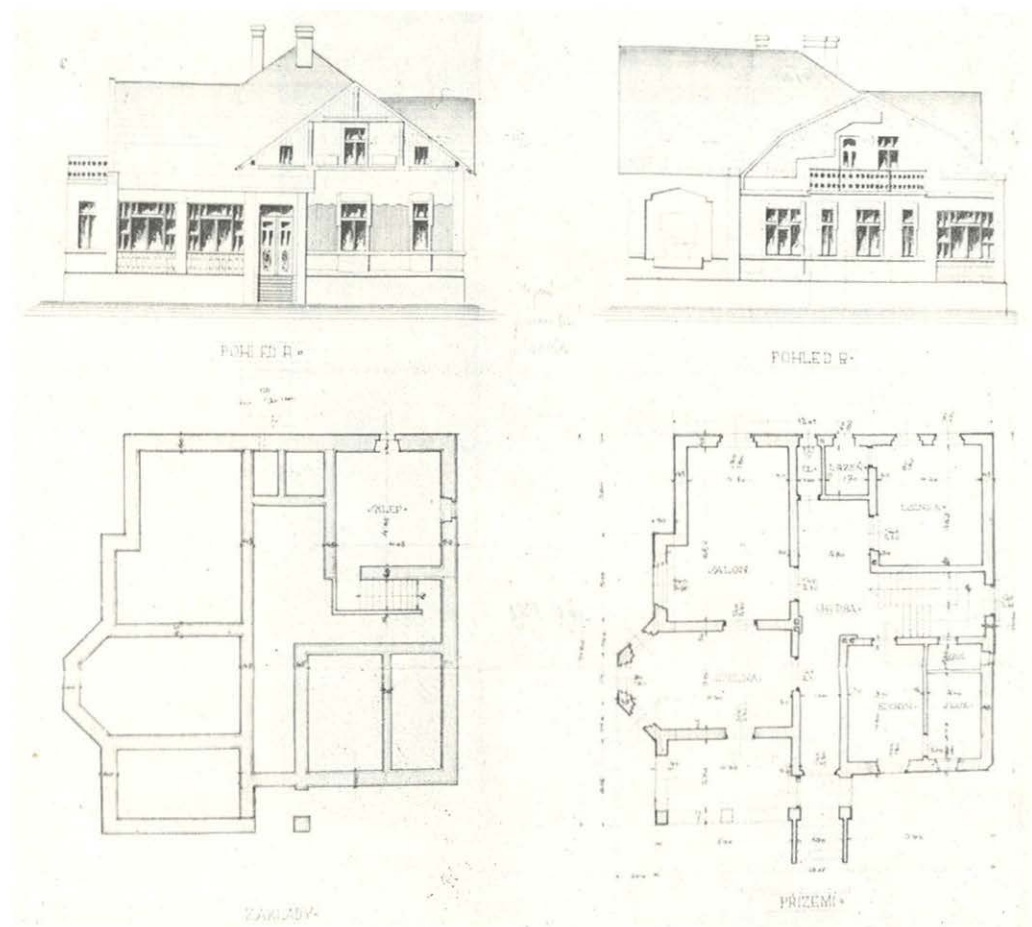
Kromě těchto velkých podniků přinesla dvacátá a třicátá léta zahuštění vilové zástavby na obou svazích Krčského údolí, zástavby prosté jakýchkoliv dominant výtvarných i urbanistických. V roce 1920 zde žilo 3 700 obyvatel ve 323 objektech. Nerozšiřoval se zde ani průmysl, nekoncepoval se samostatný výrazný městský celek. Nevytvořilo se zde nové centrum, jenom se doplňovala stará zástavba kolem nádraží při ulici V podzámčí, od níž se rozvíjel původní uliční řád, zvýrazňovaný stále přibývajícími rodinnými domky.

Krč i nadále postrádá ústřední prostory s odpovídající obchodní vybaveností a správními a kulturními budovami, s výjimkou několika malých náměstíček, nebo spíše parčíků, uprostřed pokračujícího kobercového pokrývání plochy území. Jediný pokus o organizované zalo-

žení města, pokus Tomáše Welze a architekta Bohumila Černého, zůstal v torzu — pouze tři segmenty bez centra. Zástavba vytvářející vyšší a městský charakter bloků vznikala mezi ulicemi Krčskou a Budějovickou v severním výběžku katastrálního území Za zelenou liškou, která naznačovala již v meziválečné době souvislé propojení Krče s Prahou, expandující tímto směrem přes Nuselské údolí a Pankrác směrem na jih. Druhá světová válka zamezila rozvoji zcela a způsobila značné škody na léčebných a sociálních zařízeních.

Další městotvorné myšlenky tedy realizovala až doba poválečná po odstranění následků této devastace. Jde o dva samostatné celky, můžeme říci i jakési satelity, tentokrát však nikoliv nízké vilové kolonie, ale komplexy výškových panelových staveb, sídliště Pankrác a Krč. Již z názvu vyplývá jejich umístění.

U kola čp. 173 — Olbrachtova vila.

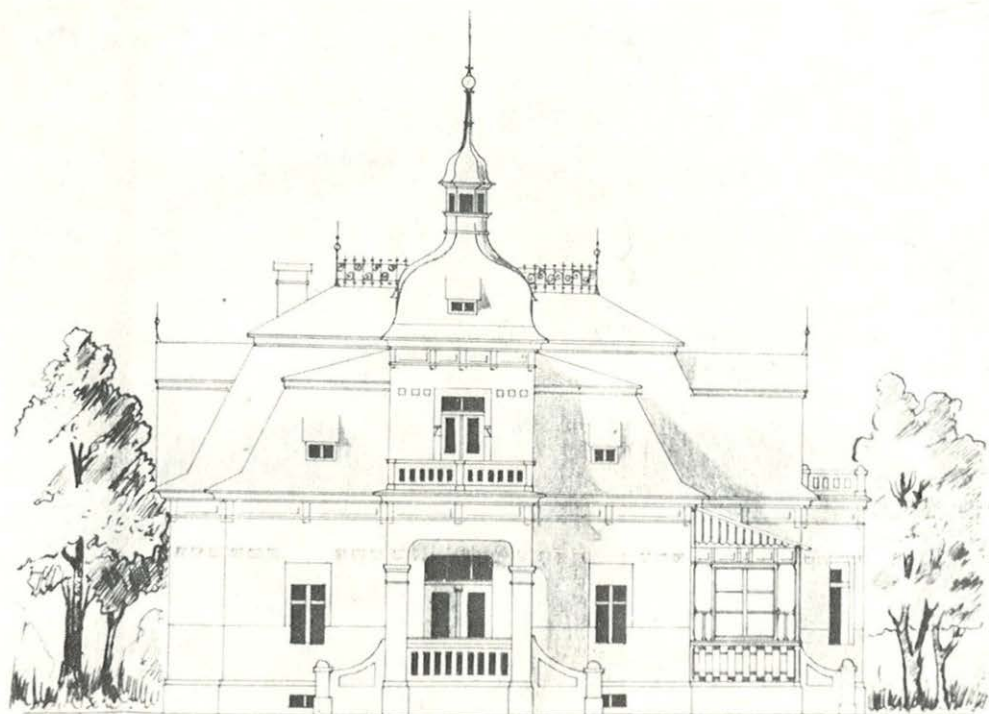

Sídliště Pankrác navázalo na předchozí pokus sídliště Antala Staška z roku 1956 mezi ulicemi Staškovou a Olbrachtovou, na bývalém Psárském vrchu, v té době již Pankrácké pláni, v pokračování Welzova zahradního města „C“. Pankrác I. a II. byly projektovány na rozhraní území Krč a Nusle v roce 1960 Pražským projektovým ústavem, kolektivem pod vedením architekta Jiřího Lasovského³⁸. Na ploše 70 ha zde vyrůstalo od roku 1964 3 287 bytových jednotek pro 11 263 obyvatel. Celek doplnila občanská vybavenost — obchody, služby, školy, restaurace, kulturní dům a zdravotní středisko. Na katastru Krče se však nachází pouze jedna část sídliště mezi ulicemi V rovinách, Na strži, Milevská a Pujmanové, tedy Pankrác I.

Druhý z uvedených celků — Krč — se stal zase součástí komplexu Lhotka — Libuš, Lhotka — Tempo, Novodvorská a obec Libuš. Vlastní sídliště Krč vzniklo na stráni protileh-

U krčského nádraží čp. 148.

U krčského nádraží čp. 148.

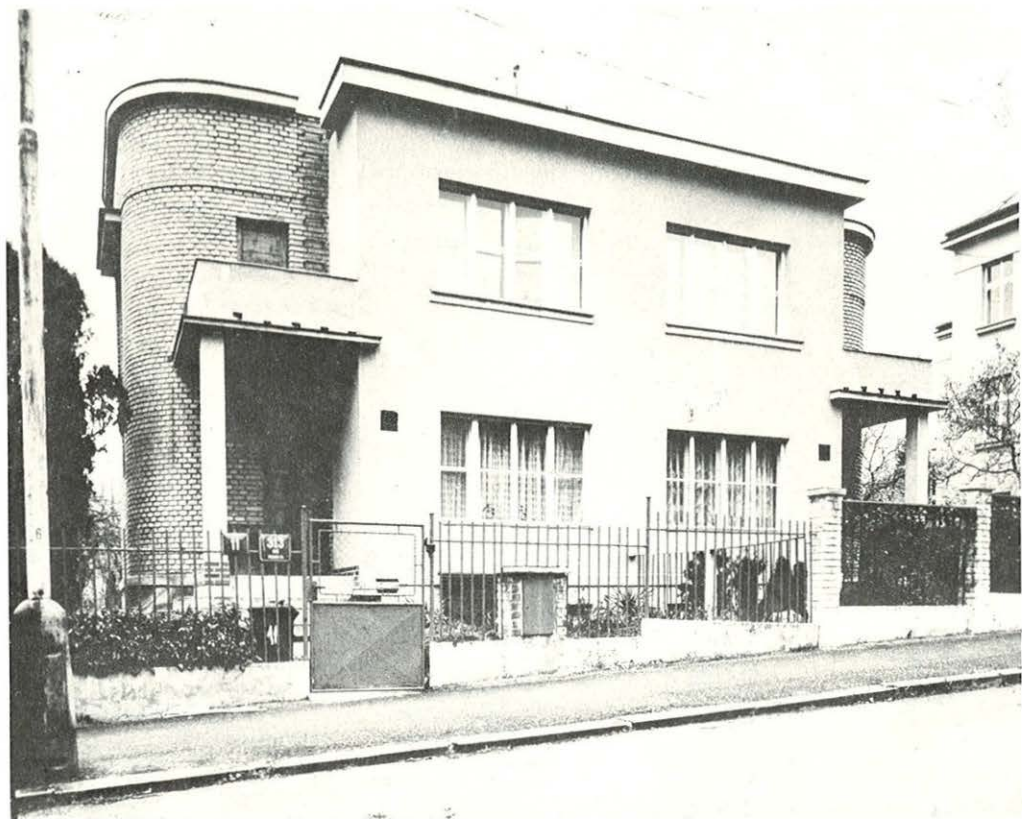
lé k Pankráci ve výšce 250—290 m n. m. na rozloze 64 ha opět v letech 1964—1971 (projekt PPÚ, 1962, vedoucí projektant arch. Josef Kalous). Pro město s 3 964 bytovými jednotkami bylo použito věžových patnáctipodlažních a dvanáctipodlažních objektů typu TO 8 B a čtrnáctipodlažních mezonetových objektů.³⁹

„Vodícím momentem při urbanistickém utváření sídliště byl princip intenzivní zástavby neefektivněji využitých ploch na okraji města. Výstavbou nikoliv periferního sídliště, ale části města vykazující všechny znaky městského bydlení s plnou dopravou, obchodní činností, zázemím a rekreací.

Na sídlišti bylo realizováno urbanistické zónování, vyjádřené „pruhy“, od výpadevých silnic z města. Tyto izolační pruhy oddělují bytovou oblast sídliště od zdroje hluku.

Organizace života sídliště je na odvrácené straně a za pěším chodníkem začíná teprve pásmo intenzivního bydlení, pak následuje území klidu, škol, jeslí, rekreační prostor a solitérní bydlení (mezonety).“⁴⁰

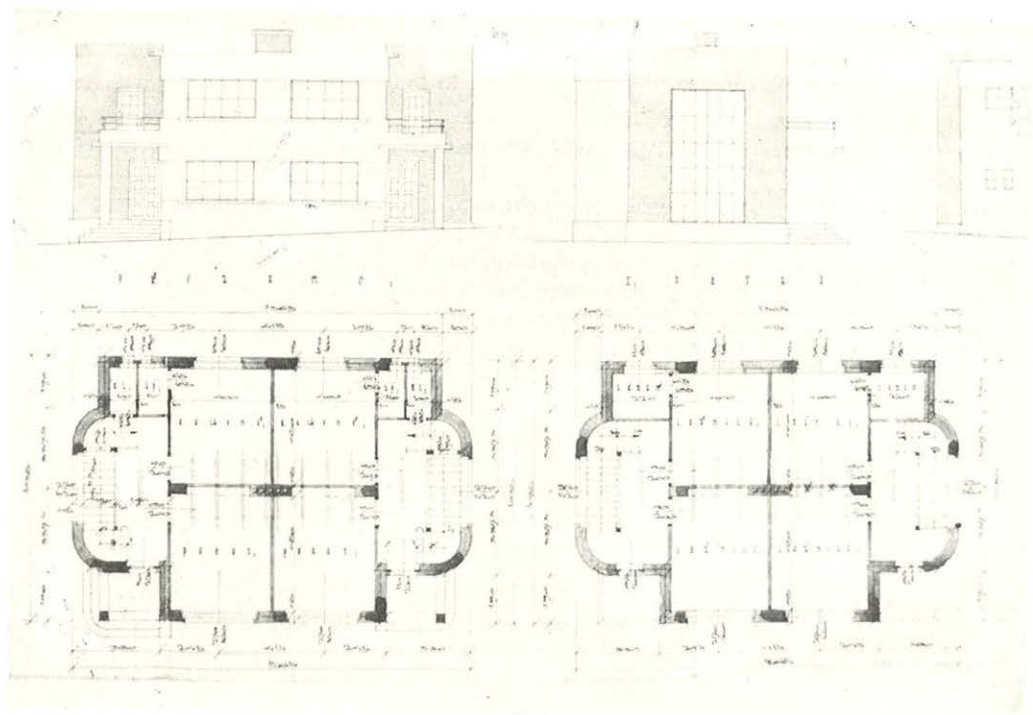
Tím se dostáváme do současnosti. Zbývá dodat, že budování městské aglomerace v Krči ovlivnilo i postavení dálnice Praha—Brno a na ni navazující komunikační systém. Rozšířila se Michelská silnice odpojující se od Budějovické a Hornokrčské na křižovatce za viaduktem v Horní Krči a směřující přes návrší se stanicí metra Kačerov, vybudovanou roku 1978, do

Paprsková čp. 313.

Michle. Vznikl dálniční přivaděč a nakonec i spojnice, či chcete-li magistála, vedoucí od barandovského mostu A. Zápotockého na zmíněnou křižovatku a dále k dálnici. Budování této dopravní tepny, započaté v roce 1979, znamenalo ve svém důsledku likvidaci starého jádra Dolní Krče, demolici převážné části objektů podél potoka a nové rozdělení Krčského údolí. Nyní už je neurčují historické hranice katastrálního území, ale komunikační systém. Ten spolu se sídlištěm Pankrác a Krč zcela změnil měřítko i charakter údolí a proměnil krajinu, vnímatelnou téměř už jenom z automobilu nebo letadla, v hustou síť silnic s dominantami deskových a věžových panelových domů, v jejichž podnoží se krčí v zeleni ukryté secesní a funkcionalistické vilky z přelomu století a léčebné ústavy. Snad jen úbočí Pankrácké pláně pokryté terasovými a řadovými rodinnými domky si svůj ráz zachovalo.

Panelovou výstavbu obytných domů z šedesátých a sedmdesátých let, už dnes volající po modernizaci, a příslušných sídlištních center, v současnosti v havarijním stavu, ponechejme zatím bez připomínek a prognóz o dalším vývoji území se raději zřekneme. Nechme se však překvapit.

*Paprsková čp. 313.
Nad Havlem čp. 132.*

POZNÁMKY

- 1 Filip, J.: Praha pravěká, Osmero knih o Praze, Praha 1949; Stocký, A.: Pravěk I., III., Kartotéka archeologického ústavu ČSAV.
- 2 Památky archeologické XVIII, Praha 1910, s. 117, XXVIII, 1916, s. 70; Obzor praehistorický III, s. 20, IV., s. 10.
- 3 Sedláček, A.: Hrady, zámky a tvrze království českého XV, Praha 1927, s. 304.
- 4 Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (Líbal, D., Ječný, H., Kvíčalová, Z., Pružinová, H., Pošmourná, E.): Stavební vývoj obcí na území hl. města Prahy a jejího okolí, Horní a Dolní Krč, Praha b. d.
- 5 Friedrich, G.: Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae II., 1912, s. 417; Erben, K. J. — Emler, J.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II., s. 1159.
- 6 Viz pozn. 4, s. 6.
- 7 Sedláček, A.: o.c., 1927.
- 8 Tomek, V. V.: Dějepis Prahy VIII., Praha 1891, s. 335.
- 9 Ruth, F.: Kronika královské Prahy, Praha 1903, s. 625.
- 10 Schaller, J.: Topographie des Königreiches Böhmen X., 1788.
- 11 Viz pozn. 4 — Dolní Krč — urbanistický vývoj, s. 8—9.
- 12 Gruntovní kniha Horní Krče sg. 5624, 5628. Gruntovní kniha Dolní Krče sg. 5619, Archiv hl. m. Prahy.
- 13 Robott Verzeichniss z r. 1777, Ústřední archiv, Karmelitská, sg. RS-IX-24/5; Josefínský katastr — Fassionsbuch — Archiv země české JK 2266, 2287.
- 14 S. M.: Statky a usedlosti na obvodu Prahy, Dolní Krč, dobový tisk před r. 1939. Nedělní list, soukromý archiv dr. Papírníka, Praha — Krč.
- 15 Welz, T.: Zahradní město v Braníku a Krči, vilová čtvrť v Praze XIII. Praha 1911.
- 16 Viz záznamy: odborný úsek inženýrských staveb VHMP.
- 17 S. M.: o.c., před r. 1939. S. M.
- 18 Stavební archiv ONV Praha 4.
- 19 Archiv Pražského ústavu, aktualizace 1988; viz pozn. 4 — Dolní Krč — Význačnější stavby, s. 4.
- 20 Hons, J.: Šťastnou cestu, Praha 1961, s. 231, 234.
- 21 Ruth, F.: o.c., 1903, s. 624.
- 22 Viz pozn. 18.
- 23 Viz pozn. 18, čp. 611.
- 24 Nepovím, B. — Škvor, K.: Nusle, Michle, Krč v minulosti a přítomnosti, Praha 1948, s. 26—29.
- 25 Zelinka, T. Č.: Pražská předměstí, Praha 1955, s. 108.
- 26 Historický ústav ČSAV, kol.: Dějiny Prahy, Praha 1964, s. 757—8.
- 27 Viz pozn. 18, čp. 91, 92.
- 28 Dobová fotografie v soukromém archivu dr. Papírníka.
- 29 Nepovím, B. — Škvor, K.: o.c., 1948, s. 69.
- 30 Welz, T.: o.c., 1911, s. 3.
- 31 Voženílek, J.: Novodobé urbanistické teorie a jejich aplikace, Vývoj urbanismu, Praha 1979, s. 108.
- 32 Welz, T.: Vzpomínka, Lesní divadlo v Krči, Na paměť desetiletého založení, Praha 1922, s. 7.
- 33 K. J.: Zahradní město v Braníku a Krči, Architektonický obzor X., Praha 1911, s. 38.
- 34 K. J.: o.c., 1911, s. 39.
- 35 Soutěžní návrh Siroťčince a vychovatelny pro Král. Vinohrady a Žižkov v Dolní Krči, Architektonický obzor XV., Praha 1916, s. 13—20.
- 36 Viz pozn. 35, s. 25—28.
- 37 Nepovím, B. — Škvor, K.: o.c., 1948, s. 68—69.
- 38 Nový, O.: Architekti Praze, publikace PPÚ, Praha 1971, Pankrác, kap. 16.
- 39 Nový, O.: o.c., 1971, Krč, kap. 17.
- 40 Sídliště Krč, Byty dnes a zítra, propagační materiál PPÚ, s. 3.